

Nedanstående uppsats är publicerad i volym 23 av Hans Larsson Samfundets skriftserie *Insikt och handling* (2010), s. 115-133. Volymen har som tema "Vetenskapligt ethos i efterkrigstidens Sverige" (utg. V. Höög och A. Tunlid), och finns som helhet på <http://backweb.signalera.se/documents/0D5E0B72-6939-4FF3-A8AE-DA44A2274006.pdf>

Ett sällan klart sett men levande forskningsethos

Ingvar Johansson

Det svenska forskarsamhället har inget dokument som föreskriver vad forskare bör vara besjälade av när de bedriver sin forskning. Informellt svävar dock över forskningsvattnen ett ethos, även om det inte är detsamma inom alla fakulteter eller ens inom en fakultets alla ämnen. I den första delen av den här uppsatsen ska jag presentera och kritisera tre idealtypiskt beskrivna forskningsethos:

- (1) upplysningsethosen
- (2) värderingsethosen
- (3) postmodernismethosen.

Alla dessa har under efterkrigstiden propagerats i Sverige. Naturligtvis med olika framgång under olika decennier, och med varierande styrka i olika discipliner. Eftersom jag primärt är intresserad av rimligheten och konsistensen av idealtyperna, har jag inte gjort något försök att ta reda på exakt när och var de dominerat. Inte heller utbredningen av deras ibland fredliga men självmotsägande samexistens i enskilda forskares själar; tyvärr uppstår inte alltid kognitiv dissonans där den borde. Vissa forskare kan i ett ögonblick motivera sin forskning utifrån ett ethos (t.ex. postmodernismethosen) och i ett annat ögonblick utifrån ett annat (som upplysningsethosen). Uppenbart är dock att upplysningsethosen under 50- och början av 60-talet dominerade nästan helt, och att postmodernismethosen sedan ett eller två decennier dominerar åtminstone samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning; kritik i bokform började komma i slutet av 90-talet, se t.ex. Ian Hacking (2005 [1999]). Värderingsethosen, som såväl logiskt som kronologiskt intar en slags mellanposition, har propagerats av bl.a. ekonomen Gunnar Myrdal (1968) och sociologen Joachim Israel (1972a,b); och det hade ett visst inflytande i samhällsvetenskaperna under 70-talet.

När det ovanstående är avklarat ska jag övergå till att presentera och försvara det som jag i brist på bättre namn kallar:

- (4) nyupplysningsethosen.

Jag är övertygad om att detta ethos helt eller delvis genomsyrar många av dagens forskare, trots att de kanske inte reflekterat över det. Uppsatsen är skriven i förhoppningen om att nyupplysningsethosen ska få större utbredning om det blir explicit formulerat och presenterat som det alternativa ethos det faktiskt är. Jag hoppas naturligtvis också att det på lång sikt ska kunna bli det dominerande post-postmodernismethosen.

Upplysningsethoset

Koncist sammanfattat säger detta ethos till forskaren:

1. Sök med hjälp av empiri och ditt förnuft sanningen; låt i ditt sanningssökande inte ditt förnuft snedvridas av några emotioner, värderingar eller bundenhet till existerande traditioner.

Den kritik av upplysningsethoset som jag accepterar står på två ben. Det ena säger att upplysningsethosets försök att i själva forskargärningen helt isolera forskarens förnuftsformåga från resten av personen är en psykologisk omöjlighet. Vare sig de vill eller inte bär forskare med sig sina emotioner och värderingar även i sin forskargärning. Vetenskapshistoria, vetenskapsociologi och vetenskapspsykologi har på ett övertygande sätt påvisat detta faktum.

Det andra benet är primärt vetenskapsfilosofiskt, även om också här vetenskapshistoriska fakta har spelat en stor roll för argumenteringen. Upplysningsethoset är knuten till tron att en gång etablerade vetenskapliga sanningar inte senare på något grundläggande sätt behöver förändras. Men ser man till de revolutionerande förändringar av fysiken som först relativitetsteori och sedan kvantmekanik åstadkommit, så blir av rent induktiva skäl en sådan tro omöjlig att hålla fast vid. Vetenskapsfilosofiska reflektioner lägger så till att alla vetenskapligt intressanta data är, som det heter, ”teoriimpregnerade”. Det finns i vetenskapen ingen helt begreppslös empiri, och eftersom begrepp är mänskliga sociala konstruktioner kan man aldrig säkert veta om de vetenskapliga begreppen har en motsvarighet utanför forskarna eller till största delen bara är något som forskarna projicerar på verkligheten.

Tron på en trappstegsformad kumulativ utveckling av vetenskaplig kunskap är mycket klar i den franska upplysningen med dess form av betoning av förnuft och säker kunskap. Men det bör kanske tilläggas att tron finns i all traditionell upplysning, även i den skotska, trots att dess största namn är en radikal skeptiker, David Hume. Men dennes skepticism är av ett så fundamentalt slag att den inte har något speciellt att säga om hur vetenskapen kan eller inte kan utvecklas.

Värderingsethoset

De svenska portalfigurerna för värderingsethoset har jag redan nämnt. Tilläggas bör att detta ethos fick relativt stor spridning inom den icke-kommunistiska delen av 68-vänstern och kretsen kring den 1968 startade tidskriften *Häftan för kritiska studier* (se t.ex. Fjellström, 1969). Detta ethos uppmanar forskaren:

2. Gör dig innan du påbörjar din forskning medveten om vilka värderingar och värdepremisser du har, och låt sedan dessa (förutsatt att du nu också i klart ljus accepterar dem) genomsyra din forskning.

Utgångspunkten för denna rekommendation håller också jag för sann: åtskilliga forskare presenterar i god tro sina resultat som sanna trots att de är falska, och till yttermera visso snedvridna på ett sätt som gynnar forskarens utomvetenskapliga intressen. Men värderingsethoset grundar sig på att detta inte bara händer ibland, utan är ett ofrånkomligt och därför helt generellt faktum, åtminstone inom samhällsvetenskaperna; annars kunde man ju

fortsätta att hålla fast vid upplysningsethoset. Jag ska kalla denna uppfattning *bias-tesen*. Den säger alltså:

- alla (alternativt: alla samhällsvetenskapliga) forskningsresultat innehåller en bias, och är därför i strikt mening falska.

Diskussioner av bias har alltid spelat en stor roll i juridiska sammanhang, men då under beteckningen ”jäv”. Domare och jurymedlemmar ska vara ojäviga. Om bias-tesen formuleras om till en motsvarande juridisk jävtes säger den: alla domare och jurymedlemmar är alltid jäviga, och fattar därför i strikt mening aldrig juridiskt korrekta beslut.

I sin vanliga formulering leder bias-tesen till en paradox, därför att den själv presenteras som en sann samhällsvetenskaplig utsaga. Som uppmärksammats inom filosofin, så uppvisar vissa generella påståenden sådana egenheter att de på något sätt måste kvalificeras. Ta påståendet ”alla påståenden är falska”; det kan i princip inte vara sant. Varför? Därför att om det är sant så säger det om sig självt att det är falskt. Bias-tesen säger: alla forskningsresultat innehåller en bias och är därför falska. Men eftersom den själv måste betraktas som ett samhällsvetenskapligt forskningsresultat, så följer att om bias-tesen är sann så säger den också att bias-tesen är biased och falsk. Alltså: om bias-tesen är falsk är den naturligtvis falsk, men om den är sann är den också falsk! Den kan omöjligen som generell tes vara sann, och måste naturligtvis därför som sådan överges.

Nu låter sig denna paradox på ett lätt sätt upplösas, men tyvärr för värderingsethosets företrädare inte på ett sätt som gör deras ethos rimligt. Det logiskt-semantiskt paradoxala försvinner omedelbart om de som skriver under på bias-tesen hävdar att de på något sätt står utanför dess räckvidd, och faktiskt på klassiskt upplysningsethosvis har funnit bias-tesen. Men då uppstår naturligtvis frågan varför inte upplysningsethoset också kan fungera i andra sammanhang. Så vitt jag vet har ingen lyckats lösa detta problem, dvs. att bias-tesen antingen är självmotsägande eller på ett helt godtyckligt sätt ställs utanför sin egen räckvidd. Självt är jag övertygad om att problemet är olösligt.

Men låt oss ändå för ett ögonblick bortse från detta problem. Värderingsethoset innehåller också en annan principiell underlighet. Ett ethos måste formulera något att sträva efter; det måste innehålla en regulativ idé. I upplysningsethoset är det idén om sanning som fungerar regulativt: sök sanningen! Detta betyder inte att sanningssökandet måste stå i centrum i varje hörn av forskarsamhället och varje fas av forskningsprocessen. Sanningssökande naturvetare kan t.ex. långa tider leka med ekvationer och datorsimuleringar utan några tankar om sanningar, och sanningssökande samhällsvetare och humanister kan på motsvarande sätt leka med tolkningar av datamaterial. Men för de som tror på sanningssökande är även dessa leksituationer del av en större sanningssökarprocess. Vad kan värderingsethoset erbjuda som en alternativ regulativ idé? Så vitt jag kan se: ingenting alls. Låt mig förklara.

Enligt värderingsethoset ska forskarna medge att de är biased och göra orsakerna till sin bias explicita. Men om vi ändå inte kan komma åt några sanningar, vad är då poängen med denna rekommendation? Rationella personer ska naturligtvis inte bry sig om att lägga ned tid på att söka sanningar om de är övertygade om att sådana inte kan nås. Upplysningsethosets regulativa idé sanning måste för rationella personer i värderingsethoset bytas ut mot den underliga konceptionen ”sanning-för-forskarens-värderingar”. Detta kan så specificeras som att en forskare antingen bör försöka gynna sina långsiktiga intressen eller helt enkelt försöka i sin forskning ha så roligt som möjligt; det ursprungliga sanningsbegreppet försvinner helt. I själva verket tangerar i denna punkt värderingsethoset nästa ethos.

Postmodernismethodset

Postmodernismethodset lägger värderingsethosets epistemologiska relativism åt sidan till förmån för en ren epistemologisk nihilism. Det bärs upp av forskare som vid teoretiskt lämpliga tillfällen omfattar en stark/radikal/filosofisk (välj term) socialkonstruktivism; den svaga socialkonstruktivismen studerar sociala konstruktioner enligt upplysnings- eller nyupplysningsethoset (Searle, 1999). Den *starka socialkonstruktivistiska tesen* kan formuleras så:

- våra språkliga sociala konstruktioner finns, men huruvida det också finns en av dem oberoende existerande strukturerad verklighet är en fråga vi inte behöver bekymra oss om; finns inte denna verklighet så finns det inte heller något att ha kunskap om, och om den finns så är det ändå helt omöjligt att få någon kunskap om den.

Och själva postmodernismethodset uppmanar forskaren:

3. Gör dig fri från det traditionella sanningsbegreppet, och skapa sedan i din forskning de sociala konstruktioner som du av politiska eller andra värderingsmässiga skäl anser vara bra; eller (om du inte bryr dig om någon normativ dimension) helt enkelt faller dig i smaken.

De starka socialkonstruktivisterna har en ytlig analys av språket. De betonar (med två filosofiska fackuttryck som jag snart ska förklara) så kraftigt språkets *performativa* sida, att de inte tillräckligt bryr sig om att analysera språkets *intentionala* sida. Och detta får för dem allvarliga konsekvenser. Mycket, men inte allt, av det jag säger härnäst återfinns hos John Searle (1979, kap. 1 och 3).

Den som har ett språk kan s.a.s. ur intet skapa verkliga samhälleligt existerande fenomen. Om du säger till den som lånar dig pengar "Jag lovar att betala tillbaka i morgon", så skapar du i och genom ditt yttrande en social entitet, ett löfte; och löftet finns även om du tyst för dig själv säger att du inte tänker hålla det. Givet en viss organisatorisk kontext så blir som ur intet ett möte öppnat och skapat om ordföranden deklarerar "Härmed förklarar jag mötet öppnat". Löften och deklARATIONER är typiska sociala konstruktioner. Detsamma kan sägas om språkliga känslouttryck ("Fy, vad äckligt!") och ordergivning tagen i vid mening, innefattande allt från svaga uppmaningar ("Snälla, sätt på lite musik!") till militära befallningar. Den primära funktionen hos yttranden av typen löften, deklARATIONER, känslouttryck och order är att med ord göra eller utföra (eng. "perform") något; därav termen "performativ".

Men också med påståenden gör man något, dvs. också påståenden har en performativ sida. Genom att göra ett påstående visar man offentligt (ärligen eller falskeligen) att man tror något visst; att ljuga är att offentligt påstå en sak men trots detta tro en annan. I påståenden är den andra aspekten av språket, intentionaliteten eller "riktadheten", klart framträdande. På engelska kan intentionalitet kallas "aboutness"; avsikter, dvs. engelskans "intentions", utgör bara en bråkdel av de intentionala fenomenen. I talakter (yttranden), hörakter, skrivakter och läsakter där beskrivande satser används blir talaren, lyssnaren, skrivaren och läsaren uppenbarligen "riktad mot" något annat än satsen; beskrivande satser är "om" något, och kan därför vara sanna eller falska. Genom att en beskrivande sats är om eller riktad mot något, är den inte som ett materiellt ting slutet i sin egen rumtidsliga position; satsen pekar bort mot något annat än sig självt. Nu finns intentionalitet också i löften, deklARATIONER, känslouttryck och order; alla måste ha ett innehåll och vara om något. Men intentionaliteten är här inte lika lätt synlig; här saknas nämligen den sann-falsk dimension som vanliga påståenden har.

Att påståenden kan vara sanna eller falska är ett specialfall av något mer allmänt som fler typer av yttranden uppvisar: en *satisfieringsdimension*. Löften kan hållas eller brytas, order kan lydas eller vägras och deklamationer kan få bestående resultat eller misslyckas. Känsloutryck tycks däremot sakna en satisfieringsdimension; har de utsagts har de visats, och därmed basta.

Notera att yttrandena ”*Han lovar*” och ”*Jag lovade*” till skillnad från yttrandet ”*Jag lovar*” är vanliga beskrivande påståenden. Säger någon till dig ”*I går lovade P mig att flytta fram festen*”, så handlar detta påstående och sociala konstruktion *om* den andra sociala konstruktion som P:s löfte utgör; du blir *riktad mot* P:s löfte, inte mot själva satsen ”*I går lovade P mig att flytta fram festen*”. Det nu sagda har den i sammanhanget intressanta konsekvensen, att även om precis allting i världen vore sociala konstruktioner, så kan ändå samhällsvetares och historikers beskrivningar vara mer eller mindre sanna.

Intentionaliteten hos satsen av alla olika slag kan ges två olika utformningar, varigenom vi får två olika typer av språklig intentionalitet: *representationell* och *fiktionell*. Riktadheten kan vara en riktadhet mot det vi kallar världen eller mot det vi kallar fiktiva gestalter och händelser. I fiktionell intentionalitet finns inte satisfieringsdimensionen; för påståenden innebär detta att sann-falsk dimensionen har eliminerats. Representationella påståenden är sanna eller falska, men fiktionella påståenden är *varken* sanna eller falska. Den starka socialkonstruktivismen måste i ljuset av denna distinktion hävda antingen att all beskrivande intentionalitet ska betraktas som fiktionell intentionalitet, eller att distinktionen ovan inte låter sig göras; varigenom ändå alla påståenden antar karaktären av fiktionell intentionalitet.

Detta får en förödande konsekvens för den okvalificerade starka socialkonstruktivistiska tesen. Eftersom den är helt generell uttalar den sig också om sig själv; och säger då att den bara handlar om en fiktion, inte om världen. En intressant analogi med den okvalificerade bias-tesens problem uppstår: om bias-tesen är sann så är den falsk, och om den socialkonstruktivistiska tesen är sann så har den ingen sann-falsk dimension. För båda de okvalificerade teserna gäller därför absurditeten: *om tesen är sann kan den inte vara sann*.

Sören Kierkegaard hävdade att enda sättet att ta sig in på den religiösa trons verkliga område är att göra ett helt grundlöst språng till detsamma; någon rationell argumentering går inte att uppbringa. Jag vill hävda en motsvarande sak om den starka socialkonstruktivismen. Det finns ingen hållbar argumentering som leder dit, men ett språng till tron att precis allting är sociala konstruktioner är naturligtvis möjligt.

Efter att mycket ha grubblat över vilka felslut och sammanblandningar som kan bidra till att forskare gör detta hopp har jag kommit fram till att mycket måste ha med yttlig språkfilosofi att göra. Här är tre möjliga misstag:

- (a) den som betonar enbart språkets performativa sida, och glömmer bort dess intentionala, bör faktiskt i konsekvensens namn bli stark socialkonstruktivist;
- (b) den som ser såväl språkets intentionala sida som dess performativa, men som inte förmår se att påståenden har en annan typ av satisfieringsdimension (sann-falsk dimensionen) än vad löften, deklamationer och order har, får svårt att undgå att bli stark socialkonstruktivist;
- (c) den som inte skiljer på representationell och fiktionell intentionalitet får lika svårt att undgå att bli stark socialkonstruktivist, ty det är mycket lättare att låta den representationella intentionaliteten uppgå i den fiktionella än tvärtom.

Den som klart ser punkterna a, b, c ovan måste ge upp den vitt utspridda men falska tron att den starka socialkonstruktivismen (och postmodernismethoset) är en självklar konsekvens av modern språkfilosofi, och inse att den starka socialkonstruktivistiska tesen måste

kvalificeras och tillåta åtminstone en sanning av traditionellt slag. Den måste förutsätta, antingen att det är *sant* att det inte finns någonting utanför språket, eller att det är *sant* att vi inte alls kan ha kunskap om något som existerar oberoende av språket. Utan understöd från förenklad språkfilosofi står sig emellertid dessa två åsikter mycket slätt.

Låt mig ta det första alternativet (utanför-språket-ingenting-strukturerat) först. I vår vanliga varseblivning möter vi inte bara talakter, hörakter, skrivakter och läsakter, där möter vi också ting, personer och utomspråkliga händelser av alla de slag. Vi tar för givet att barn har varseblivningar innan de lär sig ett språk, och evolutionsbiologin hävdar att det fanns mycket i världen innan djur med språk dök upp. Vi förutsätter också att språk kräver ett icke-språkligt materiellt underlag i form av ljudvågor eller grafiska former plus av språket självt icke konstituerade hjärnor. Utanför-språket-ingenting-strukturerat ontologin kräver att vi reviderar alla dessa åsikter. Det är milt uttryckt en mycket radikal omtolkning av vår världsbild som den kräver. Så låt oss lämna denna märkliga ontologi därhän, även om den förespråkats inte bara i Paris utan också i Harvard; inte bara av poststrukturalisten Derrida (se t.ex. Carlshamre, 1986) utan också av extremnominalisten Nelson Goodman (1978).

Den avgörande frågan blir alltså: är den epistemologiska nihilismen sann eller falsk. Kan det verkligen vara sant att vi helt saknar kunskap om något utanför språket? Problemet kan formuleras så här. Det är faktiskt vetenskapliga teorier som möjliggjort sådant som atombomben, månfärder, internet, vaccinationer, p-piller och organtransplantationer. Antingen så tror man på fullt allvar att dessa teorier inte på minsta sätt lyckats få kunskap om något av verklighetens struktur, och då är man epistemologisk nihilist; eller så tror man att någon form av åtminstone partiell kunskap måste dessa teorier innehålla, och då är man inte epistemologisk nihilist. Och då kan man inte heller vara stark socialkonstruktivist och förespråka postmodernismethoset.

Med detta sagt är det dags att bli positiv.

Nyupplysningsethoset

Av mina kommentarer till upplysningsethoset följer att det är orimligt tro att empirisk vetenskap kan ge oss absolut säker kunskap, och i förra avsnittet sade jag att det är orimligt att tro att vi inte har någon kunskap alls. Lägg detta ihop får vi ”fallibilism”; termen myntades först av C. S. Peirce (1931, I.3.§5) och sedan oberoende av honom av Karl Popper (1966, addenda 4-6; 1969, kap. 10). Fallibilismen skiljer sig från skepticismen i sitt bestämda hävdande av att vi faktiskt vet något, och att med all sannolikhet kunskapen också har ökat över tid; inom dagens samhällsvetenskap förespråkas fallibilism av de som där kallar sig ”kritiska realister” (Seldén, 2005). Fallibilismen tror att en kumulativ utveckling av kunskap är möjlig, bara inte att den är enkelt trappstegsformad. Fundamentalt för en välformulerad fallibilism är begreppet om ”sanningslikhet” (Johansson och Lynøe, 2008, kap. 3.5), vilket jag snart ska förklara; det myntades av Popper men finns implicit hos Peirce (notera: till skillnad från senare tiders pragmatister har Peirce en traditionell korrespondensteori om sanning).

Så vitt jag kan se har inom medicinsk och naturvetenskaplig forskning den allmänt ökade vetenskapshistoriska kunskapen lett till att fallibilismen där blir forskarnas s.a.s. spontana epistemologiska uppfattning; och hade inte socialkonstruktivismen dykt upp skulle det förmodligen blivit på samma sätt i humaniora och samhällsvetenskap. Ur fallibilismen följer på ett naturligt sätt det jag kallar nyupplysningsethoset.

Nyupplysningsethoset kräver varken att man ska göra sig av med sanningsbegreppet eller att man ska försöka göra sig av med sina emotioner, värderingar och traditioner. Men eftersom ethoset behåller sanningsbegreppet, kräver det naturligtvis av forskarna att de har en

förmåga att vid behov kunna inta en kritisk distans även till sina älsklingshypoteser; dessa betraktas ju som *möjligtvis falska*. Fallibilismen utgår från att alla intressanta empiriskvetenskapliga data är teoriimpregnerade, och den ser det som ganska naturligt att det finns samband mellan vilka forskningsresultat som accepteras och hur det omgivande samhället ser ut. Poängen är att dessa förhållanden inte på något sätt tar bort sann-falsk dimensionen och existensen av sanningslikhet. Här är ethoset i en kortfattad formulering:

4. Sök sanningen som den person du är, men inse att du förmodligen bara kommer att nå en viss sanningslikhet, samt att du på något sätt nästan säkert är åtminstone lite påverkad av din samhälleliga position, bakgrund och lojaliteter.

Vad är då sanningslikhet? Ta påståendet "Katten ligger på mattan" och betrakta det som absolut sant. Fundera sedan över påståendena "Katten ligger delvis på mattan" och "Katten springer på taket". Om vi enbart har tillgång till ett polärt begreppspar sant-falskt, så måste utan urskiljning båda dessa påståenden klassificeras som falska, dvs. den intuitivt mycket klara skillnaden mellan dem suddas ut. Tillåter vi oss emellertid att tala om grader av sanning, dvs. sanningslikhet, mellan polerna helt-sant och alltigenom-falskt, så kan vi säga att "Katten ligger delvis på mattan" ligger närmre sanningen än "Katten springer på taket". Om vi betraktar det som sant att det finns fyra blodgrupper plus en Rh-faktor så är på liknande sätt påståendet "Det finns fyra homogena blodgrupper" mera sanningslikt än påståendet "Allt blod är av samma slag"; och om det är sant att ljus i vakuum har hastigheten 299 792 km/s så är påståendet "Ljusets hastighet i vakuum är 200 000 km/s" mera sanningslikt än påståendet "Ljusets hastighet i vakuum är 100 000 km/s".

Jag vill betona att begreppet sanningslikhet bara i en informell mening är ett gradbegrepp, men att det ändå fyller en viktig funktion. En omfattande debatt bland Popper-influerade filosofer har visat att det är omöjligt att konstruera en måttenhet för sanningslikhet som ger upphov till en linjär skala (Keuth, 2004, kap. 7). Tyvärr har denna insikt lett till att också det informella begreppet slängts överbord. För mig är detta som att säga, att eftersom vi inte har kunnat skapa en linjär skala på vilken alla geometriska former kan placeras, så bör vi också sluta tala om likheter och olikheter mellan geometriska former.

"Sanningslikhet" ger oss det begreppsliga verktyg vi behöver för att på ett okomplicerat sätt kunna tala om en vetenskapens utveckling: sanningslikheten hos våra vetenskapliga teorier har genom historien ökat, och nutida och framtida forskning kommer troligtvis att få den att öka än mer. Begreppet sanningslikhet passar också bra för de som hellre talar om vetenskapliga *modeller* än om vetenskapliga teorier; olika modeller kan vara mer eller mindre sanningslika i relation till den aspekt av verkligheten de försöker fånga.

Låt mig nu göra en tillbakakoppling till den tidigare språkfilosofiska utläggningen om representationella och fiktionella påståenden. I 1700-talets kemi hävdades först (Stahl) att förbränning är en process i vilket ämnet *flogiston avges*, men mot århundradets slut kom så åsikten att förbränning är en process i vilket ämnet *syre upptas* (Lavoisier), och att det helt enkelt inte finns något ämne flogiston. Men vad kan då Stahl ha talat om? Han trodde sig tala om ett i världen existerande ämne, men retrospektivt måste vi säga att han bara talade om en fiktion. Helt *falska representationella* påståenden och *fiktionella* påståenden har trots sin skilda påståendekaraktär en sak gemensam: de saknar verklig referens. Därför kan flogistonteorin i efterhand beskrivas som om den handlar om ett fiktivt ämne. Och precis som vi utan svårighet kan placera in fiktiva romangestalter i verkliga existerande miljöer, så kan vi om vi läser om experiment med det antagna flogistonet placera in denna fiktion i ett verkligt utfört experiment. På detta sätt kan fallibilism och sanningslikhet tillsammans med modern

talaktsteori á la John Searle (1969, 1979, 1999) ge de vetenskapliga fiktionerna en rättvisande plats i vetenskapshistorien.

Om konkurrenspluralism och kritikfobi

Det finns två olika slags pluralism: *acceptanspluralism* och *konkurrenspluralism* (Johansson och Lynøe, 2008, kap. 8.1-2). Den förra kan exemplifieras med religionsfrihet, den senare med politisk demokrati. Tanken bakom religionsfrihet (dvs. religionspluralism) är primärt att de olika religionerna och religiösa samfundet måste lära sig att acceptera varandras existens och kunna leva sida vid sida. Tanken bakom demokrati (dvs. politisk pluralism) är bara delvis densamma. Naturligtvis måste de olika politiska partierna acceptera och respektera varandras existens, men därutöver ska de med jämna mellanrum i institutionaliserade former konkurrera med varandra om makten. Nu blir frågan: bör det i forskarsamhället råda konkurrenspluralism eller acceptanspluralism?

Konkurrenspluralism förutsätter att det finns något forskningsmässigt att konkurrera om. I nyupplysningsethosen finns sanningslikheten, men i postmodernismethosen finns inget motsvarande. Nyupplysningsethosen vill på ett självklart sätt som en följd av sin fallibilism ha konkurrenspluralism, dvs. en tävlan om att nå hög grad av sanningslikhet. Sedan låter det sig naturligtvis diskuteras hur konkurrensen konkret bör gestalta sig; det finns bättre och sämre seminarie- och laboratoriemiljöer. Postmodernismethosen vill däremot som en följd av sina ståndpunkter ha acceptanspluralism vad gäller ”sanning”; sanning finns ju i grund och botten inte. Naturligtvis kan de starka socialkonstruktivisterna vara, och är också för det mesta, för konkurrens vad gäller traditionellt icke forskningsrelevanta avseenden som politisk korrekthet och estetiska bedömningar, men det är en annan sak. Deras åsikt om forskarsamhället är: acceptanspluralism kring sanning, men konkurrenspluralism kring politiska och estetiska bedömningar. Skulle denna uppfattning bli helt dominerande, vilket jag personligen inte tror att den har någon chans att bli, så skulle det vara förödande inte bara för forskarsamhället utan för hela samhället.

Både postmodernismethosen och nyupplysningsethosen försöker komma tillrätta med det förra århundradets ökade kunskaps sociologiska vetande samt mer omfattande och förbättrade vetenskapsfilosofiska reflektioner. Jag anser mig ha visat att postmodernismethosen (liksom värderingsethosen) rymmer sådana underligheter att det omöjligen kan accepteras, och jag har hävdat att jag tror att enkelspårig språkfilosofi är en del av förklaringen till dess utbredning. Men här finns också socialpsykologiska reflektioner att göra.

I den engelskspråkiga kritiken av socialkonstruktivismen har det sagts att socialkonstruktivisterna kanske lider av ”fear of knowledge” (Boghossian, 2006) eller ”verifobi” (Goldman, 1999), men själv tror jag att begreppet ”kritikfobi” bättre fångar vad det kan röra sig om. Nyupplysningsethosets fallibilism har som en naturlig logisk följd förespråkande av teoretisk tolerans och acceptering av kritik. Om man söker sanningen men tar för givet att man kan ha fel, blir det otillåtet att immunisera sig mot kritik; vilket naturligtvis inte hindrar att fallibilister ändå i strid med sin offentliga kunskapssyn gör så (mera härom i avslutningen). Men postmodernismethosets epistemologiska nihilism ger dess företrädare möjlighet att offentligen när som helst göra sig kritikimmuna. Det är bara att säga ”men så ser *min* konstruktion ut”. Jag har läst åtskilliga böcker och uppsatser där detta, om än i inlindad form, sägs i förord/inledningar eller efterord/avslutningar; och jag har åhört disputationer i empiriska discipliner där respondenten i förment trygg förvisning om att ha all modern filosofi på sin sida lugnt avfärdat opponentens kritik med orden ”men detta är *min* tolkning”.

Människan är en social varelse, och det är en fullt naturlig mänsklig önskan att slippa bli kritiserad i de gemenskaper man tillhör. Men det finns många naturliga impulser som kulturen med allas bästa för ögonen tvingar oss att avstå från att förverkliga. Även om vi blir rasande över en annan människas beteende så får vi inte börja misshandla denna. Forskarsamhället är en del av vårt meritokratiska samhälle, och mycket i fråga om både social status och pengar står på spel i forskarsamhället. Det har sina konsekvenser att bli ansedd som dålig forskare, eller en som trots allmän kompetens har fel eller tillhör fel teoretisk riktning. Ofrånkomligen uppstår hos de flesta forskare ibland impulser att inte bemöta, utan att fly från kritik. Men dessa impulser måste enligt nyupplysningsethosen forskarsamhället stävja, och frånsatt inflytandet från socialkonstruktivismen, gör den normalt det också. I den mån postmodernismethosen nu inte av någon anledning blivit en i forskarsamhället missriktad alltid-vara-snäll tidsanda som obönhörligen fångar unga forskare, hur oförvägna de i grunden än är, så är det inte en rädsla för kunskap och sanning som är den socialpsykologiska drivkraften bakom den starka socialkonstruktivismen, utan en rädsla att inte kunna bemöta kritik, kritikfobi.

Vissa forskare är uttalat starka socialkonstruktivister i allt de gör; andra förskriver sig normalt till det gamla upplysningsethosen, och tar sin tillflykt till den starka socialkonstruktivismen bara ibland. Den senare typen av forskare tycker jag har samma lätt schizofrena självförståelse som vissa chefer inom näringsliv och offentlig förvaltning tycks ha. Man försvarar sin höga lön med hänvisning till det ansvar och risktagande man bär på, men sitter trots detta på ett mycket förmånligt fallskärmsavtal som räddar en när något går snett. Många forskare hänvisar när de söker forskningsanslag till nyttan av den *kunskap* deras forskning kan ge, men går det fel så hänvisar de i efterhand till att deras teorier ju bara var modeller, bara sociala konstruktioner. Det gamla upplysningsethosen ger dessa forskare deras strålgans, och den starka socialkonstruktivismen fungerar som ett hemligt fallskärmsavtal; något de utlöser först om de misslyckas.

Historiens ironier är många. En av dem har att göra med den här uppsatsens tema. Den som skapat själva termen "det öppna samhället", och propagerat för vikten av institutionaliserade kritikformer i såväl samhället i stort som i forskarsamhället, den för detta i England adlade Sir Karl Popper, led uppenbarligen själv av svårartad kritikfobi och kunde bara inte tåla kritik (Gopnik, 2002). Men detta visar bara på svårigheten med forskarsamhällets konkurrenspluralism, inte att denna form av pluralism bör omformas till en acceptanspluralism.

Slutsats

Postmodernismethosen måste överges till förmån för nyupplysningsethosen. I forskning är konkurrenspluralism nödvändig och viktig, även om den kan vara psykologiskt svår.

-
- Boghossian, P. (2007), *Fear of Knowledge. Against Relativism and Constructivism*, Oxford, Clarendon Press.
Carlshamre, S. (1986), *Language and Time. An Attempt to Arrest the Thought of Jacques Derrida*, Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis.
Fjellström, R. (1968), "Anteckningar om positivismen." *Häften för kritiska studier*, 2-3/1969.
Goldman, A. (1999), *Knowledge in a Social World*, Oxford, Oxford University Press.
Goodman, N. (1978), *Ways of Worldmaking*, Indianapolis, Hackett Publishing Company.
Gopnik, A. (2002), "The Porcupine: a Pilgrimage to Popper." *The New Yorker*, April 01/2002.

- Hacking, I. (2005), *Social konstruktion av vad?*, Stockholm, Bokförlaget Thales.
- Israel, J. (1972a), *Om konsten att lyfta sig själv i håret och behålla barnet i badvattnet*, Stockholm, Rabén & Sjögren.
- Israel, J. (1972b), *Kritisk samhällsteori – och andra vetenskapsteoretiska synpunkter*, Lund, Studentlitteratur.
- Johansson, I och Lynøe, N. (2008), *Medicine & Philosophy. A Twenty-First Century Introduction*, Frankfurt, ontos verlag.
- Keuth, H. (2004), *The Philosophy of Karl Popper*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Myrdal, G. (1968), *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*, Stockholm, Rabén & Sjögren.
- Peirce, C. S. (1931), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce, vol. 1*, Cambridge Mass., Harvard University Press.
- Popper, K. (1966), *The Open Society and Its Enemies, vol. 2*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Popper, K. (1969), *Conjectures and Refutations*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Searle, J. (1969), *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Searle, J. (1979), *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Searle, J. (1999), *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, Göteborg, Bokförlaget Daidalos.
- Seldén, D. (2005), *Om det som är. Ontologins metodologiska relevans inom positivism, relativism och kritisk realism*, Göteborg, Göteborg Studies in Sociology No. 24.